

Київський університет імені Бориса Грінченка

**ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

Київ — 2018

УДК 373.3/5.015.31:172.1
Ф79

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 9 від 05.10.2017 р.)

За загальною редакцією *Левітаса Ф.Л.*,
доктора історичних наук, професора

Рецензенти:

Патриляк Іван Казимирович, декан історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор історичних наук, професор;
Филипович Людмила Олександрівна, завідувач відділом історії релігії
та практичного релігієзнавства Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України, доктор філософських наук, професор.

Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів:

Ф79 теорія і практика : моногр. / Авт. кол.: Александрова О.С., Левітас
Ф.Л., Салата О.О., Шепетяк О.М., Матвійчук О.Є., Петрошук Н.Р. та
ін. ; [за заг. ред. проф. Левітаса Ф.Л. ; наук. ред. Александрової О.С.,
Салати О.О.]. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. — 172 с.
ISBN 978-617-658-045-4

Монографія присвячена проблемі формування патріотичної свідомості учнівської молоді. Складається з двох частин — науково-методологічної та практичної. Перша висвітлює історико-філософські аспекти становлення і розвитку поняття «патріотизм», його постійні трансформації в умовах динамічного розвитку суспільства. Авторами враховані різноманітні погляди і тенденції в осмисленні ролі патріотизму, патріотичного виховання дітей та юнацтва. Друга частина монографії має характер практичних напрацювань і методичних рекомендацій для педагогів. Матеріал підготовлено з урахуванням сучасних методичних практик.

УДК 373.3/5.015.31:172.1

ISBN 978-617-658-045-4

© Авторський колектив, 2018

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПАТРІОТИЗМУ.....	5
<i>Дзьобань О.П., Александрова О.С.</i> Патріотизм як соціокультурний феномен.....	5
<i>Горбань О.В.</i> Вітчизняна інтелігенція як ідеолог національного патріотизму.....	33
<i>Шепетяк О.М.</i> Церква і патріотизм у доробку мислителів Київської Русі.....	48
<i>Салата О.О.</i> Виховання патріотизму в умовах нових суспільно-політичних реалій.....	58
<i>Брижнік В.М.</i> Повоєнне відтворення громадянської свідомості як чинник виховання патріотизму: досвід західнонімецької філософії.....	67
<i>Беззуб Ю.В.</i> Українознавство в тенденціях культурно-освітнього розвитку України початку ХХІ століття.....	81

РОЗДІЛ II

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ: МЕТОДИЧНІ СТУДІЇ.....	95
<i>Левітас Ф.Л., Левітас С.Ф.</i> Формування патріотичної свідомості учнів 7 класів на матеріалах історичних джерел.....	95
<i>Свирська Т.І., Савченко С.В.</i> Національна ідея в становленні громадянина-патріота України: методологічний аспект.....	106

<i>Олексенко С.В.</i> Тренінг як форма роботи з патріотичного виховання в навчальному закладі.	120
<i>Матвійчук О.Є.</i> Патріотичне виховання — пріоритетний напрям краєзнавчої діяльності бібліотек	128
<i>Клименко Н.П.</i> Борис Грінченко і Настя Грінченко в суспільно-політичному житті України: до питання про патріотичне виховання на уроках історії в 9 класах	142
<i>Петрощук Н.Р.</i> Боротьба за статус української мови в суспільно-політичних дискурсах ХІХ — початку ХХ століття (матеріали до уроків з історії України в 9 кл.)	148
<i>Дзюбак С.О.</i> Музейні уроки та музейна методична робота учнів як інноваційна методика навчально-виховного процесу на уроках історії	158
<i>Відомості про авторів</i>	170

Беззуб Ю.В.

УКРАЇНОЗНАВСТВО В ТЕНДЕНЦІЯХ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Сучасний розвиток вітчизняного українознавства як окремої науки виглядає цілком закономірним у рамках активного поширення інтегративних і комплексних гуманітарних досліджень, що є характерною рисою наукового пізнання кінця ХХ — початку ХХІ ст. Відійшла в минуле радянська марксистська методологія розвитку суспільних і гуманітарних наук, що перетворила наукове пізнання на різновид політичної міфології, а науку про людину та спільноту — на додаток до політичної пропаганди. Відбулося критичне переосмислення накопичених українознавчих знань, викристалізувалася нова теоретико-методологічна парадигма самопізнання й самотворення українського народу. Із об'єктно орієнтованої сукупності міждисциплінарних досліджень українознавство все більше перетворюється на самостійну гуманітарну галузь із власною теоретико-методологічною системою [14]. Тому актуальною видається спроба окреслити у світлі теоретичних здобутків українознавства деяких перспектив і напрямів його практичного використання в поширенні культурних впливів України на світове співтовариство та розв'язанні назрілих завдань у навчанні й вихованні підростаючих поколінь.

Дослідження порушених проблем уже має доволі численну наукову й популярну літературу. Так, П. Кононенко, М. Обушним, Т. Воропаєвою, О. Мостяєвим, Я. Калакурою, Л. Токарем, П. Гай-Нижником, В. Горським, В. Крисаченком, М. Стельмаховичем, В. Баранівським, Г. Філіпчуком та іншими вченими визначені й упроваджені в науковий обіг теоретико-методологічні засади сучасного українознавства.

Порівняно новим історіографічним явищем є дослідження вітчизняними вченими ролі українознавства в популяризації й поширенні у світі привабливих досягнень українського народу і держави, що об'єднуються стратегією «м'якої сили», та її практичної імплементації в зовнішньополітичний курс Української держави. Цей напрям зосереджений, головним чином, у працях М. Цюрупи, І. Сліса-

ренка, О. Тищенко-Тишковець, С. Гуцал, Л. Чекаленко, О. Семченка, А. Луценко, Г. Піскорської, Є. Макаренко, Н. Марецької, І. Мусієнко, П. Гай-Нижника та ін. При цьому українські дослідники спираються на теоретичні напрацювання Дж. Ная, Р. Кеохейна, Зб. Бжезинського, Е. Карра, П. Кеннеді, Б. Гілла, Я. Хуанга, В. Бурматова.

Роль українознавства в розвитку вітчизняної педагогічної думки, національної системи освіти і шкільництва вивчають Т. Завгородня, В. Майборода, О. Сухомлинська, Т. Усатенко та ін. Методичні аспекти українознавства як навчальної дисципліни розглядаються А. Богущ, Л. Касян, О. Семенюченком, М. Стельмаховичем. Формування духовних національних цінностей особистості на різних рівнях навчання є предметом дослідження Г. Балла, І. Беха, А. Киричука, П. Кононенка, О. Сухомлинської, Г. Шевченко та ін.

Ще в 1997 р. американський дослідник Дж. Мейс запропонував включити в коло дослідницьких проблем українознавства основне питання, яке є пріоритетним у вітчизнянознавчих науках західних країн — американістиці, англосаксознавстві, полоністиці, а саме — вивчати свій народ, «...бо інакше це буде не структурна одиниця, інакше це не народ» [10, 137]. Таку потребу підтримали й вітчизняні дослідники. Зокрема, О. Мостяєв вважає, що наукове українознавство визначається у двох вимірах: в одному як наука, «... котра вивчає Україну як природно-соціокультурну цілісність», а в другому його «...можна вважати наукою про специфічні системоутворювальні чинники української культурно-цивілізаційної спільноти» [11, 14].

Отже, об'єктом сучасного українознавства є реальний український світ, який творився й трансформувався упродовж тисячоліть і сьогодні репрезентує суть буття та свідомості українців як нації. «Саме український світ як об'єкт українознавства надає визначеності і окресленості сукупності українознавчих знань, інтегруючи їх у гносеологічну цілісність» [2, 110]. Предметом українознавства є українство як загальноцивілізаційний феномен, закономірності та особливості його формування і розвитку в часопросторовому вимірі як на теренах України, так і поза ними. Основні поняття, які входять у структуру предметного поля українознавства: українці, українськість, українство, українська людина, Україна, український соціум, природа України, українська культура, український світ, загальнолюдська цивілізація та ін. [12, 43].

Використана інтегративна парадигма дає можливість не тільки визначити предметне поле українознавства, але й окреслити той внутрішній міжгалузевий контур, у межах якого можна коректно вивчати будь-які виміри українського світу. Центральне місце у предметному полі українознавства займає українськість як системотворчий чинник буття українського народу. Поняття «українська людина» є наскрізним ланцюгом, що з'єднує всі проблемні сфери українознавства. Інакше кажучи, українська людина розглядається як особа, адаптована до певного довкілля, як носій українськості, самобутніх традицій, творець і транслятор української культури. Під поняттям «українство» нині розуміються українці не тільки як автохтонний етнос, що обіймає певні терени від найдавніших часів до сьогодні, а й як світовий феномен (включаючи українців, що проживають у понад 60 країнах світу і не втратили своєї національно-культурної ідентичності). Тобто таке розуміння включає і численну українську діаспору, яка сильно вплинула на розбудову теорії та методології українознавства, що протягом 20–80-х років ХХ ст. розвивалося значною мірою, а в 30–50-ті роки — виключно в науковій спільноті української діаспори. Крім того, без впливу українського, американського та канадського лобі значно важче було б визнати легітимність, незалежність Української держави на міжнародному рівні [16, 18; 12, 45, 47–48].

За роки незалежного розвитку України вітчизняні українознавці накопичили певний досвід розробки теоретико-методологічного інструментарію українознавства, зокрема його законів та закономірностей. Дехто вважає за доцільне диференціювати їх на дві групи: по-перше, «...закони розвитку досліджуваного об'єкта, тобто України й українського народу як цілого, і, по-друге, закони або закономірності розвитку самої науки» [15, 128–129].

Попри успіхи у становленні українознавчої інтегративної науки, у вітчизняних наукових, освітніх і взагалі суспільних колах досі не склалося однозначного ставлення до українознавства. За словами Л. Токаря, це є виявом не просто нерозуміння, а навіть серйозного спротиву якісно новому українознавству. Своєрідним парадоксом виглядає той факт, що частина представників академічної науки розуміє інтегративне українознавство як «дублювання наукової проблематики, якою займаються установи НАН України...», або «підміну цілих самодостатніх наукових галузей, дисциплін, напря-

мів єдиною універсальною дисципліною — «українознавством»». Українознавство й надалі продовжує трактуватися як «сума наукових дисциплін гуманітарної сфери». Такі думки приводять навіть до висновку про те, що українознавство некоректно сприймати як окрему науку.

Л. Токар наполягає, що погляд на інтегративне, синтетичне українознавство як на механічне поєднання напрацювань галузевих гуманітарних наук або їх прозаїчне дублювання є поспішним і непродуктивним. Така думка перешкоджає спільному й творчому розв'язанню важливих і невідкладних завдань розвитку науки самопізнання й самотворення українського народу [14]. За спостереженням дослідника, перед українознавством стоять також інші виклики. У багатьох публікаціях останнє подається не інакше, як наука про давноминуле, архаїку, як ідеалізація хуторянства й місництва, як знання, відірвані від сьогодення, чи як наука, покликана протиставити українську культуру, українське буття культурі й буттю інших народів. На адресу українознавства лунають «безкорисливі» застереження «доброзичливців» на зразок: «час національних держав та етнонацій уже минає», «майбутнє за країнами ліберально-демократичного спрямування та політичними націями» тощо [14].

Важливо зауважити, що українознавство не претендує (що інколи йому приписують) на замітника історії, мовознавства, природознавства, культурології, філософії, психології, релігієзнавства, політології тощо. Воно є синтезом та інтегратором досліджень і відкриттів усіх наук, котрі займаються Україною й світовим українством [9]. Усе зазначене вказує на досить складне входження українознавства в нову парадигму свого розвитку як синтетичної науки.

Однак у сучасному глобалізаційному світі утвердження, популяризація та поширення (пропаганда) комплексних знань про досягнення, світогляд, історію, культуру, побут свого народу і держави (у даному разі йдеться саме про українознавство) набуває не лише наукового чи освітянського, а й політично-стратегічного (геополітичного) значення й стає складовою національної безпеки держави. У сучасній українстиці, зокрема, все активніше висвітлюються теоретичні підстави та практичне значення використання українознавчих досліджень (українознавства) не лише як комплексу знань про Україну всередині країни та за її межами (в діаспорі), а й як одного з чинників «м'якої сили» на зовнішньополітичному полі України.

Термін «м'яка сила» увів до наукового обігу в першій половині 1990-х років професор Гарвардського університету Дж. Най. Він стверджував, що надто довго практики віддавали перевагу концепції «політичного реалізму», покладаючись на «жорстку силу» з її військовим і фінансово-економічним чинниками. Під «силою» дослідник мав на увазі здатність впливати на інших з метою отримання бажаних результатів. Досягнення останніх примусом або за плату він назвав «жорсткою силою», а за допомогою привабливості — «м'якою силою» [2, 110].

Із цього погляду перед українознавством відкриваються нові перспективи. П. Гай-Нижник зазначає, що сучасні світові міграційні процеси та чимдалі збільшувана динаміка еміграції українців до інших країн світу свідчать про те, що чисельність етнічних українців у світі зростатиме, а факт державницького існування України збільшуватиме інтерес до нашої історії, культури, освіти тощо. Тож розвиток українознавства в діаспорі слугуватиме для Української держави одним із аспектів концепту «м'яка сила», який нині починає використовуватися світовими державами. «М'яка сила» — це моральний авторитет наукових, технічних, спортивних досягнень та творів високого мистецтва, привабливість гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики та раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до національної культури, звичаїв та моделей поведінки». Особливо важливим цей момент виглядає для України, оскільки її потенціал «твердої сили» є, очевидно, набагато меншим від сучасних аналогів провідних світових гравців, наприклад США, Китаю та інших країн. Тому Україні потрібно розвивати саме «м'яку силу», адже в ній потенціал нашої держави набагато більший від її потенціалу «жорсткої сили». Надто якщо країна послідовно прагнучиме до «високої цивілізації» — дотримуватиметься демократичних цінностей, популяризуватиме національну культуру, що здатне підвищити її авторитет у світовій політиці [3, 4].

На думку дослідників, такою «м'якою силою» України цілком може стати українознавство в тих державах, де поширена українська діаспора (або де існують тенденції до її зростання), а також українознавчі лекції для іноземних студентів, що навчаються в Україні. За переконанням І. Слісаренка, українознавство повинно набути більш широкого (глибокого) стратегічного значення державної ваги,

в тому числі як українська «м'яка сила» соборницького, дипломатичного і політичного характеру, а не лише наукового чи освітнього. Шляхи мають бути академічного чи політичного характеру, а також на рівні публічної дипломатії: 1) через мас-медіа — медіа-дипломатія; 2) через культурні акції — культурна дипломатія; 3) через можливості здобути освіту — освітня дипломатія; 4) через Інтернет — ноосферна дипломатія; 5) через неурядові організації — дипломатія «ноополітики» [13, 106]. Нині за межами України існує значна кількість установ, які здійснюють українознавчі дослідження, тому головне питання полягає в тому, щоб розвивати їх в Україні [2, 111].

Відомо, що в сучасному світі найбільш ефективними вважаються освітні й культурні проекти та обміни, позаяк вони розглядаються як більш перспективні й тривалі в часі. Саме така діяльність якнайкраще сприяє формуванню в зарубіжних країнах своєрідних «агентів впливу», тобто просуванню на лідерські позиції осіб, що представляють цінності певної країни. І саме таким масштабним проектом нашої держави і нації може стати українознавство. США, наприклад, активно використовують цю політику і виділяють значні грантові кошти на навчання талановитої молоді з інших країн, яка після повернення на батьківщину пропагуватиме американські цінності.

Саме тому до утвердження, розвитку та поширення українознавства в Україні та світі мусять долучитися не лише державні науково-дослідні (існуючі інститути українознавства) та навчальні установи (відповідні кафедри у ВНЗ), громадські вітчизняні та діаспорні українознавчі фундації, а й державні органи влади у галузі освіти й культури (відповідні міністерства) та дипломатія (Міністерство закордонних справ, посольства, консульства).

Таким чином, у сучасному світі проблема розвитку українознавства набуває не лише суто наукового чи освітнього значення. Вона стає складовою національної безпеки та вагомим чинником державної політики як у самій Україні, так і на міжнародному рівні.

У сучасних умовах важливо усвідомлювати, очевидно, найважливішу функцію українознавства: його розвиток, як і самопізнання будь-якого іншого народу, є необхідною умовою формування світоглядних позицій кожної окремої людини, нації, народу, вироблення на їх основі методологічних, ідейних, стратегічних і політичних установ щодо мети, змісту, напрямів і засобів поступу. Таке розумін-

ня актуалізує необхідність розв'язання низки культурних, освітніх, організаційно-політичних та інших завдань, зокрема повноцінного впровадження українознавства в систему освіти і виховання підростаючого покоління.

В усіх державних освітніх документах проголошується національна спрямованість освіти, збереження та розвиток культури українського народу. Ці завдання розв'язуватимуться в закладах освіти за допомогою комплексу навчальних предметів інваріантної частини, курсів варіативної складової (де, між іншим, є можливість введення навчального предмета «Українознавство») та системи позакласної роботи в навчальному закладі. Шкільне українознавство цілковито вписується в сучасну стратегію виховної дії щодо розвитку особистості, яка вибудовується з основного соціокультурного постулату: головною справою людства, нормою його життя є вирішення моральних проблем. Для багатьох це незвична позиція, але, як підкреслює І. Бех, «вона є єдино правильною» [1, 246].

Сучасні негаразди з національним і громадянським самоусвідомленням української спільноти, очевидно, значною мірою пов'язані з нехтуванням цим постулатом. Девальвація цінностей попередньої радянської культури, розпад образу світу, який формувався десятиліттями, призвели до масової дезорієнтації людей, втрати ними почуття самоідентифікації. Помилкою було б сподіватися, що фізична відсутність радянської культури автоматично оберігає молоде покоління від усмоктування її цінностей. Як свідчить український досвід, вони передаються молоді від старшого покоління, вихованого за радянських часів.

Одним із наріжних каменів, що закладає основи європейських гуманістичних, етико-культурних взаємин для молодих поколінь українців, є навчально-виховний курс українознавства — своєрідна органічна духовно-національна лабораторія боротьби за можливість, право й обов'язок бути Людиною. Формування українського духу, високої національної свідомості як сукупності уявлень про соціальні цінності й норми є визначальним для віднесення особистості до національної спільноти українців [8, 165].

Національна самосвідомість, усвідомлення державно-політичної, громадянсько-територіальної соборності, духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної, культурної самобутності виконують важливі функції: адаптаційну (виявляється

у звиканні індивіда до національних особливостей життєдіяльності, мови, культури; включає історико-культурну пам'ять, входження у середовище національної культури, науки, освіти; сприяє єдності національної спільноти); пізнавальну (сприяє пізнанню і самопізнанню традицій духовної та матеріальної культури, передачі історичної пам'яті); захисну (збереження культурних цінностей, захист інтересів національно-культурного функціонування і розвитку, збереження національної гідності; об'єктом захисту виступають соціально та національно значущі цінності духовного життя); самоконтролю та відповідальності (зміна основ самосвідомості здійснює регулятивний вплив на соціальну поведінку особистості; зворотна реакція залежить від рівня внутрішньої культури поведінки особистості). Особливе значення має розвиток науки, національної культури та формування національної інтелігенції — носія ідей національної самосвідомості [17, 56–59]. Через національну самосвідомість спільнота оцінює свою історію, природні ресурси, культуру, мову, міжнародні зв'язки, а також у певних умовах консолідується та інтегрується через механізми культурологічної рефлексії.

Важливо, що шкільне українознавство вводить у навчально-виховний процес ціннісні орієнтації українського світу, які визначають зміст «українськості» у спрямуванні на особистість дитини та є основою формування її ставлення до навколишнього світу, інших людей, самої себе, складають засади світосприйняття, життєвої концепції та ядро мотивації життєвої активності.

Українська освітня система має певний досвід упровадження українознавства як навчального предмета у варіативній складовій навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів у 1992–2015 рр. Однак, наголошуючи на позитивних моментах вивчення курсу українознавства в ЗНЗ, доводиться погоджуватися з висновком Л. Мартинець про нинішнє переважання зворотних тенденцій: у багатьох регіонах українознавство зводиться в кращому випадку до факультативних курсів, із року в рік скорочується кількість годин на українознавство у школі, відсутні підручники і посібники з курсу. Ситуація, на жаль, властива не лише для східноукраїнського, а й для багатьох інших регіонів України [8, 166].

Непевне становище із шкільним предметом «Українознавство» не очікувано навіть ускладнилося із початком упровадження з 2012–2013 рр. нового Державного стандарту базової та повної загальної

середньої освіти, яким передбачено наповнення українознавчим змістом усіх шкільних навчальних дисциплін. Як видається, переважно в управлінському сегменті освітнього середовища сформульована, на нашу думку, штучна дилема: чи потрібне українознавство у школі як окремий предмет, якщо Держстандарт передбачає українознавче наповнення шкільних предметів із математикою, фізикою, інформатикою, біологією, хімією тощо включно. На наше переконання, обидва «українознавства» можуть плідно функціонувати в навчальних закладах і виконувати свою пізнавально-виховну місію.

Українознавство як наука і навчальна дисципліна не тільки не підміняє, наприклад українську чи всесвітню історію, а навпаки, стимулює їхній розвиток і засвоєння, оскільки інтегрує надбання галузевих наук і вибудовує на цій основі якісно нову систему знань про Україну й українство. Йдеться про вищий рівень узагальнень, систематизації й осмислення знань не стільки про конкретні події і факти, скільки про явища, тенденції та закономірності історичного процесу в їхньому органічному поєднанні з напрацюваннями філософської, правничої, культурологічної, етнографічної, філологічної та інших наук щодо ключових проблем розвитку етносу, нації, мови, культури і держави.

Українознавство може тільки посприяти становленню справді національної історичної освіти в Україні — української за сутністю, невіддільної від вітчизняної й зарубіжної історичної науки, національної ідеї. Воно сприятиме формуванню в молодих людей українського бачення не тільки своєї, але й світової історії, історії зарубіжних країн. Сучасна історія в її українознавчому вимірі не має бути хронологією подій чи по-бухгалтерському скрупульозно укладеним банком історичних фактів. Під національною історичною освітою треба розуміти такий її зміст, характер і спрямованість, який об'єктивно віддзеркалює загальні тенденції самобутнього і самодостатнього українського історичного процесу, особливості формування українського етносу, української нації, її життєдіяльності на різних етапах у контексті світової історії. У цьому випадку зовсім не йдеться про політизацію чи ідеологізацію історії, підміну науковості дилетантським гаслом «служіння Україні». Національна історична освіта повинна базуватися на найновіших надбаннях української і світової історичної науки, ґрунтуватися на достовірних джере-

лах, сповідувати принципи правди, об'єктивності та доказовості, послуговуватися якісними, фахово підготовленими підручниками та навчальними посібниками і забезпечуватися високоосвіченими, висококваліфікованими спеціалістами в галузі історії, педагогіки та соціальної психології. Таким чином, властиво українознавчий підхід до історії як науки і навчальної дисципліни стимулює її саморозвиток, сприяє інтеграції історичних знань в українознавчу систему, значно посилює пізнавальну та світоглядно-виховну функції історії.

Українознавство репрезентує соціально-культурний досвід народу, який включає практичну діяльність людей у різних сферах суспільного життя. З позиції педагогічних цілей і завдань національної школи основне значення українознавства полягає в тому, що воно охоплює практично всі аспекти життя нашого народу: його походження, розселення, місце та роль у розвитку світової цивілізації, матеріальну і духовну культуру, господарсько-економічну та виробничо-трудова діяльність, побут, обряди, звичаї, традиції. Воно є інтегрованою предметною системою знань про навколишній світ та його перетворення і сприяє формуванню цілісного світогляду молоді [18].

Тому подальший розвиток українознавства значною мірою залежить від осмислення й розуміння його ролі в системі шкільних дисциплін та, відповідно, дієвої підтримки на державному рівні, прийняття відповідних рішень щодо його впровадження і здійснення контролю за їх виконанням.

Як відомо, реалізація українознавства в освітньому просторі дошкільних, загальноосвітніх, вищих навчальних закладів здійснюється через відповідні програми та навчально-методичне забезпечення. Діючі нині програми з українознавства розроблені в Науково-дослідному інституті українознавства Міністерства освіти і науки України [5–7]. У їх зміст авторами покладено положення про цілісність розвитку українського народу, взаємопов'язаність центрів: Україна — історія, мова, природа, культура, держава, історична місія тощо.

Крім того, існує низка затверджених регіональних або авторських програм для викладання українознавства в окремих областях чи навчальних закладах. Однак наявність програм не забезпечує автоматично популярність українознавства у варіативній частині шкільних навчальних планів. Слід визнати, що проблему значного

скорочення кількості шкіл, ліцеїв і гімназій, у яких українознавство викладається як окремий предмет (чи хай навіть факультативний курс), не можна вирішити виключно адміністративними важелями. Безперечно, необхідно відновити дію Постанови Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 р. про включення до базового навчального плану загальноосвітніх і вищих навчальних закладів українознавства як окремої навчальної дисципліни й домогтися неодмінного його виконання, а спеціальність «Українознавство» слід включити до переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців-педагогів.

Однак набагато важливішим видається підготовка й видання концептуально нових, науково обґрунтованих програм, підручників, посібників, довідників, робочих зошитів, методичних посібників для вчителів, створення навчальних електронних ресурсів. До речі, необхідність розроблення таких навчально-методичних комплексів зусиллями міжрегіональних творчих колективів науковців та вчителів-практиків була визнана першочерговим завданням під час проведення круглих столів для освітян та вчених «Українознавче наповнення змісту навчання в системі освіти: проблеми і перспективи», що відбуваються в рамках проведення Науково-дослідним інститутом українознавства МОН України Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 кл. ЗНЗ. Важливо, щоб такі матеріали стали надбанням кожної шкільної й університетської бібліотеки.

Зростаюча глобалізація значною мірою уніфікує культурно-побутове життя як українців, так і громадян інших країн. Це покладає на навчальні заклади завдання посилення популяризації й засвоєння підростаючим поколінням національних культурних цінностей, які слугують основою виховання національно свідомого громадянина й патріота своєї країни. Педагог перетворюється на головного вихователя нового українця. На жаль, в Україні досі обмаль педагогічних ВНЗ, які б готували фахівців-українознавців. Тому окреме місце посідає проблема як професійної підготовки, так і безперервного підвищення кваліфікації вчителів, викладачів та організаторів освітньо-виховного процесу в інститутах післядипломної педагогічної освіти. У цій царині пріоритетним завданням є розробка комплексу теоретичних і методичних основ забезпечення цього процесу.

Очевидно, на інститути післядипломної педагогічної освіти покладається не менш важливе завдання: наповнити українознавчим змістом усі дисципліни і практики в системі безперервного підвищення кваліфікації вчителів. Позитивний досвід накопичено в ШПО Київського університету імені Бориса Грінченка: в інваріантній частині дисциплін на курсах підвищення кваліфікації педагогів усіх спеціальностей викладається окремий навчальний модуль «Українознавство», активно використовуються елементи музейної педагогіки, в міжкурсовий період організовуються науково-практичні й методичні конференції, семінари, практичні заняття, майстер-класи, тренінги тощо. Щорічно проводиться традиційний міський конкурс з українознавства для учнів 8–11 кл. ЗНЗ.

Гостро стоїть і проблема формування особистості вчителя, адже тільки національно свідомий, творчий педагог, людина з високими моральними рисами зможе ефективно виконувати навчально-виховну роботу, спрямовану на національне і громадянське виховання дітей. Учителі мають стати істинними інтелектами, аристократами духу, подвижниками своєї справи, людьми активними і творчими, які дбатимуть про збереження, примноження й поширення національних культурних здобутків.

Таким чином, у сучасних умовах українознавство стає однією з важливих фундаментальних галузей сучасної гуманітарної науки, дієвим чинником поширення геополітичних та культурних впливів України. У новітніх умовах розвитку світового співтовариства відіграє роль одного з пріоритетних важелів у розвитку системи освіти і виховання підростаючого покоління.

ДЖЕРЕЛА

1. Бех І. Виховання особистості: навчально-методичний посібник : у 2 кн. Кн. 2 / І. Бех — К. : Либідь, 2003. — 344 с.
2. Гай-Нижник П. Українознавство як комплекс знань про Україну та чинник сучасної гуманітарної політики і системи національної безпеки / П. Гай-Нижник // Гілея. — 2014. — Вип. 86 (№ 7). — С. 109–116.
3. Гай-Нижник П. Українознавство як чинник концепту «м'яка сила» і системи національної безпеки / П. Гай-Нижник // Українознавчий альманах. — 2014. — Вип. 16. — С. 234–241.

4. Гай-Нижник П.П. Культура як основа «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету / П.П. Гай-Нижник, Л.В. Чупрій // Гілея. — 2013. — Вип. 79 (№ 12). — С. 266–269.
5. Кононенко П.П. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» [Електронний ресурс] / П.П. Кононенко, Л.Г. Касян, О.В. Семенюченко. — К. : Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. — 28 с. — Режим доступу : http://nndiuv.org.ua/images/book/progr_do-2.pdf
6. Кононенко П.П. Програма курсу за вибором. Українознавство. 5–11 кл. [Електронний ресурс] / П.П. Кононенко, Л.Г. Касян, О.В. Семенюченко. — Режим доступу : <http://nndiuv.org.ua/images/book/progr-5-11-2014.pdf>
7. Кононенко П.П. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 1–4 кл. [Електронний ресурс] / П.П. Кононенко, Т.М. Присяжна. — Режим доступу : <http://nndiuv.org.ua/images/book/progr-1-4-2013.pdf>
8. Мартинець Л. Роль українознавства на сучасному етапі незалежної України / Л. Мартинець // Українознавство. — 2013. — № 3–4. — С. 165–167.
9. Мафтин Л.В. Сучасні підходи до проблеми українознавства [Електронний ресурс] / Л.В. Мафтин // Педагогічний дискурс. — 2008. — Вип. 3. — С. 132–135. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/peddysk_2008_3_30.pdf
10. Мейс Джеймс. Українознавство у контексті світової науки / Джеймс Мейс // Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Українознавство». — 1997. — Вип. 2. — С. 136–139.
11. Мостяев О. Українознавство в контексті культурно-цивілізаційного підходу / О. Мостяев // Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Українознавство». — 2001. — Вип. 5. — С. 12–15.
12. Обушний М. І. Теоретико-методологічні засади сучасного українознавства / М.І. Обушний, Т.С. Воропаєва, О.І. Мостяев // Збірник наукових праць НДІУ. — К., 2009. — Т. XXIII. — С. 43–54.
13. Слісаренко І.Ю. Теорія і практика «м'якої сили» в міжнародних відносинах / І.Ю. Слісаренко // Освіта регіону. — 2008. — № 1–2. — С. 102–109.
14. Токар Л. Нові тенденції в суспільних процесах на початку XXI століття та їх осмислення в українознавчих дослідженнях [Електронний ресурс] / Л. Токар // Віче. — 2009. — № 5. — С. 34–36. — Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1357/>

15. Токар Л.К. Об'єкт і предмет українознавства / Л.К.Токар // Збірник наукових праць НДІУ. — К. : Міленіум, 2003. — Т. 1: Українознавство: теорія, методологія, практика: тематичний випуск. — С. 121–135.
16. Українознавство : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.І. Обушного. — К. : Київський університет, 2008. — 672 с.
17. Шкляр Л.Є. Особа в етногенезі / Л.Є.Шкляр // Життя етносу: соціокультурні нариси : навч. посіб. / [Б. Попов (керівник автор. колективу), В. Ігнатов, М. Степико та ін.]. — К. : Либідь, 1997. — С. 55–70.
18. Штихалюк Л.С. Українознавство як окремий предмет і інтегруюча методологія системи виховних і навчальних дисциплін [Електронний ресурс] / Л.С. Штихалюк. — Режим доступу : <http://mtkonf.org/shtihalyuk-ls-ukrayinoznnavstvo-yak-okremiy-predmet-i-integruiyucha-metodologiya-sistemi-vihovnih-i-navchalnih-distsiplin/>